

United States Holocaust Memorial Museum
Oral History Interview
Slovak Witnesses Documentation Project

United States Holocaust Memorial Museum

Rozhovor s Rafaelom Szabó

RG-50.688.0034.01.01

Dobrý deň vám prajeme.

Dobrý deň.

A ďakujeme, že ste sa s nami stretli dnes. Môžete sa nám prosím na úvod predstaviť?

Áno. Som Rafael Szabó, pochádzam zo Smolníka a narodil som sa v roku tisíc deväťsto dvadsaťtri.

Tisíc deväťsto dvadsaťtri, v ktorom mesiaci?

V októbri.

A kedy?

V októbri.

Ktorý október?

Šestnásteho októbra.

Šestnásteho októbra tisíc deväťsto dvadsaťtri.

Tri.

Excuse me...

Momentik...

...

Takže sme trošku posunuli stoličku, zmenili tú pozíciu, chcem vás poprosiť – môžete zopakovať vaše meno?

Rafael Szabó.

Dátum narodenia?

Narodil som sa šestnásteho októbra tisíc deväťsto dvadsaťtri.

Pán Szabó, my sme sa spolu už pred pár týždňami stretli, my sme vás navštívili a vy ste nám vtedy v rozhovore porozprávali vaše spomienky na obdobie Slovenského štátu a Druhej svetovej vojny. A my sme za vami prišli dnes znovu, aby sme si tieto vaše spomienky nahrali na videokameru, na videozáznam.

Prosím. Rád.

Vy ste nám vraveli pán Szabó, že ste sa narodili v Smolníku...

V Smolníku.

Žili ste v Smolníku...

Áno. V Smolníku, to je... aby som vyzdvihol to mesto, to je staré banské kráľovské mesto, kde sa ťažila medená ruda, spracovala sa na meď a bola tam aj mincovňa. Na medené mince. Hej. Žiaľbohu po... keď sa minula meď v tomto... ešte opakujte to ešte raz.

Nie, pokračujte ďalej, to je v poriadku samozrejme.

Keď sa vyťažila ruda z ložísk, tak začal úpadok baníctva a pomaličky sa ľudia odsťahovali do okolia, ale hlavne do Košíc. Tak som sa aj ja dostal do Košíc potom.

Hm. Potom neskôr, hej?

Áno.

Áno. A vy tých časoch, keď vy ste žili v Smolníku, keď ste vyrastali v Smolníku ako dieťa, mládenec, ako si spomínate... žili tam nejaké rôzne národnosti v Smolníku?

Áno, v Smolníku bolo viac národnostné, lebo žili tam hlavne Nemci, praobyvatelia, ktorí boli pozvaní ako hostia z Nemecka, ako baníci. Potom žili tam Slováci, niečo Čechov, a potom hlavne Maďari, Cigáni... a nikto viac. Hej, to bolo také zložité...

Excuse me one more...

Ešte tú máme nejakú nápravu.

If you can sit on this...

Of course I can. And...?

Now you will be in the same angle...

Aha, asi som sedela príliš nízko.

Aha.

Cha, cha.

No ale keď vás nesnímajú?

To nevedí, ale to ide o ten váš pohľad, aby bol taký... pohľad máme mať v rovnakej úrovni, zhruba máme sedieť, aby ste sa mohli pozerat' na mňa lepšie. Takže rozprávali sme sa o tých národnostiach v Smolníku, kto tam bol vo väčšine, z tých národností?

Väčšina boli Nemci, Nemci. Lebo to bolo staré nemecké osídlenie.

Hm.

Banícke, hej. Ktoré, pôvodne... prišli už v jedenástom storočí. Od jedenásteho storočia tam stále baničili.

Áno.

Boli veľmi bohaté zásoby medenej rudy, takže sa pracovalo nepretržite v tomto, na bani.

Hej. A ako vyzeralo spolužitie týchto rôznych národností medzi sebou v období, keď vy ste boli dieťa, mládenec?

Žilo sa veľmi dobre, by som povedal, že nemali sme problémy s nábož... s národnosťou, pretože vedľa Slovákov... vedľajšia obec Úhorná to je čisto slovenská. Tí chodili do tabakovej robiť, takže sedeli s Nemcami, s Maďarmi, a Slováci spolu.

Hm.

Takže nebolo... neboli problémy, hej?

Hej. Stýkali sa ľudia aj so židovskými obyvateľmi Smolníka takto?

Áno, so židovskými sa veľmi stýkali. Ale ja hlavne, moja rodina má veľmi bohaté skúsenosti a dobré... dobré vzťahy so židmi, pretože moji rodičia, ktorí boli majiteľmi kina, hej, v dobe hospodárskej krízy, upadlo kino veľmi, a hlavne zavedením zvuku... zvuk bol nekvalitný, ľudia nemali peniaze, tak upadol. Ale potom, prišiel náhodou jeden pán, bol to zhodou okolností žid Zwanziger, ktorý prišiel k nám a ponúkol otcovi nové zvukové zariadenie.

Hm.

Toto zvukové zariadenie bolo už amerického pôvodu z firmy DeVry Chicago. A skutočne namontovali nám toto by som povedal... predstavte si, bezplatne, na skúšku, zadarmo a nechali nám ho na prevádzku celý mesiac, bez koruny. Hej, a po mesiaci povedal pán Zwanziger, že prideme si pozrieť, či beriete to zvukové zariadenie, alebo nie. No a skutočne, taký vzostup náhly vznikol, od Vianoc, vtedy keď sa namontovalo to zariadenie, až do konca januára že sme mali každý... každé predstavenie vypredané.

Hm.

Takže hneď sa zdvihli tržby a začala... v dôsledku toto, že ten pán Zwanziger nám doniesol to nové zvukové zariadenie.

Hm.

A preto sme mu boli veľmi vďační. A mama sa pamätám povedala: „Vidíš Rudi, ani sme nemysleli, že práve žid nám pomôže. Hoci o nich stále hovoria, že... že... že... že nás okrádajú, alebo podobné niečo, hej. Takže a oni bezplatne nám doniesli to zvukové zariadenie, na celý mesiac a dostali sme sa z toho...“

Hm.

To bol jeden taký. Druhý prípad...

A tento pán... ešte sa chcem opýtať, tento pán Zwanziger, on bol zo Smolníka?

Nie, tu z Košíc. Z Košíc.

Aha.

Alebo z Bratislavy.

Hm, hm.

Dotiahol z Bratislavy do Košíc. A on cestou z Bratislavy do Košíc... tak sme sa dostali do kontaktu: doniesol nám jeden film, ktorý nám pošta nedoručila, hej? Osobne ho doviezol, doručil a s tou ponukou... s tou ponukou sme sa dostali do kontaktu s ním, a potom sme už trvalo boli s ním. A polovičku sme... bolo dojednané, otec dojednal, zaplatí v hotovosti a polovičku po týždenných stokorunových splátkach.

Hm.

Takže týždenne sto korún z tržby sme mohli odvieť a sme ho splatili to celé zariadenie do konca.

Hej.

Tak sme boli strašne vďační a nikdy mu to nezabudnem, ani sme nezabudli, hej? Tak to bol jeden taký, a druhý taký bol moment s našimi rodičmi, tam sme mali židovského lekára. Doktor Atlas sa volal. A otec raz dostal krvácanie z nosa a nevedel... neprestalo a neprestalo, viete? Až odpadol, tak mama rýchlo už utekala pre toho lekára. Prišiel, hneď dal injekciu, prvú pomoc a tak ďalej. A hovoril, že: „Pán Szabó, mali ste šťastie, že už ste boli na konci síl. Ste mohli zomrieť...“

Hm.

Takže on druhýkrát nám pomohol. Takže my sme stále boli, stále v dobrom kontakte s nimi, so všetkými židmi.

Hej.

Ináč, tam v blízkosti mal obchod Weinberger určitý, potravinami, ku tomu sme chodili nakupovať, takže aj s tým sme sa dobre poznali. A potom zase, sestra sa vydala za jedného, no fotografista bol, dokumentarista, v Smolníku. A bývali sme vedľa židovskej rodiny, ona bývala vedľa židovskej rodiny, a tá sa volala Ritterová.

Hm.

Tá pani. A to bola asi tak stará, ako moja sestra, tak sa veľmi dobre poznali, sa veľmi hodne stýkali spolu. Takže boli ako priateľky. No a s touto máme zase také skúsenosti, že počas odsunu tých židov... hej?... ona utiekla, sa skryla a sa vrátila až po... Môžem vyprávať celý prípad, ako sa skrývala, je to zaujímavé?

Je to určite zaujímavé, ale k tomu sa ešte dostaneme.

Áno.

Lebo chcem sa vás opýtať...

Áno.

Ešte teda na tieto židovské rodiny, ktoré vy si pamätáte...

Áno.

Že či tam boli ešte ďalšie...

Áno.

Rodiny, ktoré tam žili v tom období a spomínate si na nich?

Áno, áno. No tak žila potom... druhý Weinberger, ten mal obchod s textíliami, a potom bola židovská rodina, ktorá robila sódobú vodu, naplnila vodu, no vtedy to bolo také moderné.

Hm.

Hej, sódobou vodu... a potom s jednou rodinou, čo som povedal, on mal štyri deti. Hej? Štyroch synov.

Ten, čo mal tie potraviny?

Tie potraviny.

Pán Weinberger?

Weinberger, hej. No a s tým, s najstarším synom som chodil do školy, nie do jednej triedy, bol o trochu mladší. Ale najviac som ho poznal, keď sme spolu divadlo hrali. S tým chlapcom. Volal sa Róbert, hej, Weinberger, no a hrali sme spolu divadlo, takže my sme boli s tými všetkými židmi vo veľmi dobrom kontakte.

Hm. Ten pán, ktorý robil tú sódobku, ako sa volal? Neviem, či ste spomenuli...?

Bermann, Bermann.

Bermann... Ber-g-mann alebo Ber-mann?

Mann!

Ber-mann.

Nie Ber-g-man, Ber-mann.

Hm, bez „g“?

Bez, „g“, hej.

Hm. Hm.

Hej.

Minule ste nám spomínali aj nejakého pána Holendu. Holenda...?

Pán Hollander, ale ten býval ďalej trochu, v predmestí, tam sme veľmi nechodili, lebo my sme bývali na námestí a on v predmestí ďaleko. Ale poznali sme sa len tak z videnia, ale bližší styk sme nemali s ním.

Hm, hm. To ako ten pán Zwanziger pomohol vašim rodičom, spomínate si zhruba, v ktorom roku to bolo?

V roku tisíc tridsaťšesť.

Tisíc deväť sto tridsaťšesť.

Tridsaťšesť.

Hm. A to divadlo, keď ste hrávali s Róbertom, to je ktoré obdobie? Do koľkej triedy ste vtedy chodili?

Vtedy som chodil... počkajte... som bol taký mládenec, hej. No posledný ročník, do ôsmej triedy som chodil, čiže od... od... Dvadsať tri... a osem... Tak tridsaťjeden, tridsaťdva.

Hm. Takže prvá polovica tridsiatych rokov to mohla byť?

Nie. Neskoršie.

To ste... neskôr to muselo byť, hej?

Neskoršie, lebo vtedy som mal asi šesťnásť rokov.

Aha.

Čiže dvadsaťtri plus šesťnásť je tridsať... tridsaťdeväť?

Tridsať deväť??

Tridsať deväť, hej, tak, tak...

Hm. Bolo to ešte za Československej republiky, alebo už to bolo...?

Nie, to bolo koncom Československej republiky.

Koncom.

Ešte bolo koncom, hej, hej. Ešte to bolo... aj chodili židia, aj ostatní židia, lebo ten pán Weinberger mal štyroch synov.

Hm.

No a ja som len s tým najstarším chodil. Tí menší, tí boli mladší, šesť... desať... šesťroční, štvorroční a tak ďalej. Takže s tými som toľko nie, ale chodili tam normálne do školy, do ľudovej školy ako ja. Podobne, hej...

Viacero židovských detí chodilo do tej istej školy ako vy?

Áno, do tej istej školy, všetci chodili.

Hm, hm. To bola štátna škola?

Štátna, hej. Ľudová škola.

Hm.

Hej.

A ako si spomínate na vznik Slovenského štátu?

Tak bolo to také všelijaké, už také rozbúrené, hej. Nevedeli sme, čo bude. My sme boli viac toho nemeckého by som povedal, nárečove, mantáci sme boli, hej.

Hm.

Tak sa volalo to naše nárečie. Takže my sme nejako... ku slovenskému štátu nejaký zvláštny vzťah nemali.

Hm.

Prišiel, prišiel... hej? Hej...

Vy ste po nemecky doma hovorili, alebo po slovensky?

Hej. Nemecky.

Nemecky.

Nemecky. Tým nárečovým.

Hej.

Hej. Ja som, tak vám poviem... som chodil do základnej školy do štvrtej triedy do nemeckej...

Hm.

Od piatej som začal chodiť do slovenskej potom, lebo rodičia zbadali, že... že s nemčinou sa nepohneme, tak... a mali pravdu, hej? Dali ma včas do slovenskej a potom som vyrástol v slovenskej.

Hej.

Škole... do konca aj. Ešte to je šťastie, musím povedať. Hej...

Zmenilo sa nejaké spoluzitie medzi ľuďmi, keď vznikol slovenský štát?

Tak trošku Nemci, nemecká mládež začala sa trošku exponovať, že Nemci a Hitler, to viete, títo huckali tú mládež. Ale starší nie, starší ľudia nie, viete, to starší ľudia sú vždycky múdrejší a obozretnejší, ako mládež. Mládež naletí hneď na všetko. To vidíme až do teraz, to. Všade.

Hej.

Stačí nejakú iskru niekde hodiť, a už tá mládež sa búri.

Hej.

No.

A čo také vtedy tá nemecká mládež robila?

Tak raz sa pamätám, pánu Weinbergerovi večer išli kamene hádzať do okna. A potom nejaké plachty zrobili a ukazovali, ako sa židia modlia, hej? V tomto... v modlitebni... ale to bolo len raz. A ja som tú pani, to vtedy decko bolo, po päťdesiatich rokoch stretol, som jej povedal, že ako sa chovala. Tak ľutovala, bolo jej to také trápne. Hej? Že ona sa exponovala vtedy.

Hej.

Hovorí: „Sme boli deti.“ No pravda je, mala vtedy asi pätnásť rokov. No to sa dá ľahko ovplyvniť takých ľudí.

Hej, hej. Ako sa volala tá pani?

Tá pani už... no to ste ma zaskočila. Neskôr si spomeniem, potom.

Hm. To bola zhruba tak vaša rovesníčka, možná trochu mladšia, hej?

Nie, bola mladšia trošku. Mladšia...

Mladšia.

Hej, hej, hej.

A tí...

Ester sa volala, vidíte, Ester. Už som si spomenul, Ester.

Ester.

Hej, hej.

Hm. A koľko tam bolo tých teenagerov vtedy, týchto mládežníkov?

Tak asi piati, šiesti, asi tak. Medzi päť až desať.

Hm.

Bolo takých...

Aj... boli tam aj chlapci?

Chlapci, aj chlapci, hej, hej. No tak viete, to bolo také obdobie, no... búrlivé, no.

Spomínate si ešte na nejaké ďalšie mená, že kto tam bol pri tej...?

Pri tomto...

Pri... pri tom...

Nie, nie... na tú Ester, to som si pamätal, hej. Tú hej. Ale ostatných nie.

A to bolo tak vonku na ulici, alebo kde sa to dialo?

To bol na... oni bývali na námestí, viete? Hej, tam. A z námestia sa dalo hádzať do okna. Tam tie kamene, hej. Ale to som len počul, lebo som pri tom nebol, len počul druhý deň, že čo robili večer.

Hm. Jáj, večer sa to udialo?

Večer. Večer, večer to bolo.

Hm.

Asi aby ich nikto neodhalil, kto to je. Hej, takže...

Hej. Od koho ste to počul?

Tak od susedov, od kamarátov a takých, čo boli.

Boli ešte nejaké ďalšie takéto situácie, takéto incidenty? Podobné?

Zase vám poviem jeden incident, z... od mojej rodiny. My sme mali kino, ako som povedal, no a jedného dňa vyhlásili Nemci, že v kinosále bude veľká schôdza Nemcov.

Hm.

Tak mama sa tak rozzúrila... ona bola veľmi na to... na toto... citlivá. Hovorí: „Na našich stoličkách sedieť nebudú,“ a zrobila brigádu, mňa a susedov a tak ďalej, sme všetky stoličky vyniesli z kinosály, úplne schovali, do pôjda a tak ďalej. A ešte aj závesy, všetko sme zobrali dole a nechali sme holú miestnosť. Prišli Nemci, pozerali, nemali kde sedieť. Tak postávali... po... po... po... po miestnosti, pri múroch a tak ďalej, hej...? A potom keď videli, tak išli preč. Hej. A druhý prípad sme mali zase, bol jeden kinoperatér, keď sa večer premietal týždenník, to bola taká predohra...

Hm.

Vtedy bol také módne, tak rečnil Hitler, viete? A pri zvukovom aparáte bola taká možnosť, ja tu ešte mám to... budič zvuku sa to volalo, tam presvetľovala žiarovka cez film, ten budil zvuk a dal do zosilňovača.

Hm.

Tak ten operatér, keď rečnil Hitler, tam strčil vždycky paličku, hej? A prestal rečniť. Zas od... a tak. Koktal viete tak?

Hm.

To boli zúriví zase, prišli na otca, že čo to je, a tak ďalej. „No tak to bola... technická závada! Technická závada,“ Hej? Takže robili sme aj napriek týmto... neboli sme... tak... my sme boli stále v opozícii proti tým Nemcom. Tým fašistom, lebo Nemec a... je rozdiel, hej? Fašisti, to boli tí esesáci a normálni starousadlíci boli starí used... starí ľudia. No... počkať, a čo som...? Čo som chcel, čo som začal...?

Rozprávali sme sa o tých takých incidentoch v tom...

Hej, hej.

V tom období... Vravali ste o tom, ako rušili toho Hitlera, mu tú reč...

Hej.

Rušili... Aj to váš otec hovoril tomu operátorovi, aby to tak robil, alebo to on tak sám?

Nie, operatér.

On si to tak sám vymyslel.

Otec bol dole v miestnosti, hej. A kabína bola hore.

A títo Nemci, tí fašisti, neboli nahnevaní?

Boli, boli, išli za otcom potom. Jaj, to som chcel povedať. My sme boli preto hlavne aj v opozícii, lebo otec mal... bol ako majiteľ kina, dostal licenciu ako vojnový invalid, lebo on bol vojnový invalid z Prvej svetovej vojny. No a teraz prišli Nemci, podal si normálne žiadosť na Ministerstvo vnútra

o licenciu. Prišlo mu naspäť, že nevyhovuje podmienkam. A prečo? Lebo on nebol Nemec, fašista, viete? Takže odmietli mu.

Aha.

Tak teraz sme premietali bez licencie.

Hm.

Predstavte si, šesť rokov v strachu sme premietali, kedy nám zoberú tieto licencie a že nás vyhodia. Takže šesť rokov bez licencie sme bojovali proti tomu.

Hm. Hm.

To bolo strašné niečo. Šesť rokov...

Hej.

V úzkosti, stálom strachu. No a viete...?

Hej. A vlastne aká by tam bola vtedy podmienka, aby váš otec dostal tú licenciú? Čo by bol musel urobiť?

Nemci... fašistom musel byť.

Hm. Musel by vstúpiť do nejakej organizácie alebo...?

Hej, do nemeckej strany.

Aha, a to bola aká strana vtedy?

Deutsche Partei.

Deutsche Partei? V Smolníku bola...?

Aj Deutsche Partei, hej. Boli aj Nemci, aj Slováci, aj Hlinková slovenská strana, aj... aj nemecká bola, hej.

A vlastne tá Deutsche Partei združovala tých sympatizantov...

Nemcov.

Fašistov?

Hej, hej. Fašizmu, hej.

Aha.

Týchto... hej, hej, hej. Tak...

A do Smolníka vtedy prišli aj nejakí ďalší Nemci, niekde z vonka?

Z vonku nie, nie, nie. Z vonku, čo prišli učitelia nemeckí na nemeckú školu. Lebo bola tam aj slovenská škola, aj nemecká. Viete.

Hm.

Takže tí... zo Sudet prišli tí učitelia nemeckí.

Hm.

Hej.

Ale vy ste chodili... či ste už vtedy nechodili do školy v tomto období? Alebo boli ste ešte študent?

Nie, to už som nechodil, už som bol doma.

Už ste...?

Hej, už som bol doma. V tom období...

Takže vy ste v škole tieto zmeny nezažili vtedy?

Nie, nie, nie.

Hm.

My v škole ešte riadne slovensky všetko... hovorím, aj nemecké divadlo... slovenské divadlo sme hrali a tak ďalej, takže bola kultúrna činnosť taká pestrá tam.

Hej. Hej.

Môžem povedať...

Na a ako teda zareagovali tí miestni fašisti na to, že vaša mama im tam nedovolila schôdzovať poriadne, lebo zobrala tie veci a...?

Tak tiež, zúrili, to viete, ale moc si netrúfali toľko, lebo to ona bola tiež Nemka...no pra... pra-Germánka.

Hej.

Nie fašistka, ale Nemka, takže možno si netrúfli, že Nemka, hej, takže ako toto tolerovali.

Aha.

Hej.

Takže ona bola z tej starousadlickej smolnickej rodiny?

No hej. Hej, hej, hej, tak.

A kto tak viacej teda inklinoval k tomu fašizmu? Z tých smolníckych Nemcov?

Mladí ľudia. Mladí ľudia, hej, hej, hej, tak...

Prečo myslíte, čo ich k tomu viedlo?

No tak tá propaganda, tá šialená. Goebbelsova propaganda a Hitlerova propaganda. A v tom týždenníku ukazovali stále, ako idú vpred tí vojaci, ako dobývajú jeden štát za druhým, a tak ďalej. A si pamätám, vždycky pri tom hrala Lisztova Symfónia *Les Préludes*...

Hm.

Neviem, či ju poznáte? Hej, no. A tá má také bombastické tieto... taký... tak to graduje... hore a viac a viac. A viac... hej. Hej, no. A toto vždycky potom nadchlo tých mladých ľudí, keď videli, že idú dopredu a tá hudba ich žene do vojny.

Hm.

Hej. A potom... potom, ale to bolo dosť také nepríjemné, ale to už viac-menej otca donútili, že musel doviest' jeden propagandistický film proti židom. Volal sa *Žid Süß*, neviem, či ste počula o tomto filme?

Ja som o ňom síce počula, ale nikde som ho nevidela a nás zaujíma to, že ako vy si na to spomínate.

Hej.

O čom to bolo, porozprávajte nám?

No to bolo z jednej židovskej rodiny, v ktorej slúžili aj katolícke dievčatá ako slúžky, alebo predaj... predajkyne tovaru a tak ďalej. No a tam ukazovali, ako jeden starý žid jednu túto slúžku znásilňoval, viete, a tak dramaticky to podávali, ako hrozného niečo. No a to potom tiež povzbudilo tých mladých ľudí: „Vidíte, takí sú židia.“ Hej, no. No ale bolo to také nepríjemné, no.

A vy ste videli ten film?

Prosím?

Vy ste ho videli, ten film?

Pamätám sa ešte.

Hm.

A ešte aj kto hral vám poviem. Tam hral starého žida ten Kraus, ale bol dobrý herec, takže zahral žida, no.

Aha.

Hej.

A spomenuli ste, že vášho otca prinútili, aby tento film premietal?

Tak prinútili, tak viac nútili... tak by som povedal. T prinútiť nemohli, lebo to sme mali vlastnú túto, no ale ho dotiahli do toho, aby objednal ten film.

Hm.

Hej.

Hej. A nejaký nátlak na neho vyvíjali, alebo akým spôsobom ho k tomu dotiahli?

Tak to už vám neviem povedať, hej, že prečo to objednal, ten film. Alebo náhodou len, alebo ako...

Hm.

To som ešte bol chlapec, to som mal dvadsať rokov.

Hej.

Hej. Takže už prečo objednal, to vám neviem povedať. To bolo takej negatívne z našej strany, hoci sme boli silno proti tým fašistom...

Hej.

Ale to také negatívne bolo.

A prišli ľudia sa pozrieť na ten film?

Prišli, prišli. Prišli, a hlavne zase tá mládež, možno že po tom tá mládež začala sa búriť a: „Vidíte, takí sú židia!“ no...

Aha. Koľko bolo ľudí na predstavení? Spomínate si?

Plno bolo, plno bolo. Plno bolo... Plné bolo.

Plné kino?

Plné kino.

Akú malo kapacitu kino?

Dvesto. Dvesto...

Tak to bolo celkom dost? ... koľko mal... koľko mal Smolník vtedy asi obyvateľ? Zhruba?

Dvetisíc štyristo... päťsto...

Hej.

Vyššie dve tisíc, stále bolo, hej. Hej, hej... Smolník mal v dobe rozkvetu šesť tisíc obyvateľ.

Hej.

To bolo jedno také... druhé najväčšie mesto na Spiši. Po Levoči, Smolník, hej?

Hej.

Lebo bol priemysel, hovorím, aj tie bane, potom mincovňa bola. Mincovňa samotná zamestnávala päťsto ľudí, lebo ručne sa razilo vtedy. Tie mince. Grajciar sa volalo, tie mince medené, takže bolo veľmi bohaté vtedy... Smolník bol. Ale potom upadol.

A v tom čase, keď sa premietal *Žid Süß*, vy ste ešte boli v kontakte s tým vaším židovským kamarátom, s tým Róbertom?

Už asi nie, lebo...

Čo ste to divadlo spolu hrávali?

Lebo oni ich odsunuli v štyridsiatom druhom a toto sa premietalo niekedy neskoršie. Hej, takže už asi nie.

Aha, takže to bolo až potom ako oni odišli?

Áno, po odsune.

Hm.

Hej, hej.

Takže aj ten incident, čo ste spomínali, že potom ste stretli jednu z účastníčok..., tí mládežníci, čo proste...

No to bolo skôr...

Hádzali tie kamene?

Nie, toto mohlo byť v štyridsiatom prvom, tak nejako, v štyridsiatom prvom.

Aha.

Pred odsunom.

Hej, to bolo ešte pred tým odsunom.

Pred odsunom.

A už vtedy fungovala nejaká taká protižidovská propaganda, protižidovské nálady?

Nie, medzi obyvateľstvom nie. Vôbec nie, vôbec nie. Pekne spolunažívali, chodili sme do obchodu, aj sme rozprávali, a tak ďalej. Či von na verejnosti, alebo aj do kina chodili...

Hej.

To všetci, takže nebola nejaká zlá nálada.

Lebo že si to tá mládež tak zrazu vymyslela, myslíte, že už vtedy bola nejaká taká... že v kine dajme tomu už videli nejaké tie žurnály?

No pravdaže, pravdaže, veď tie sa... my sme premietali od tridsiateho deviateho roku už potom tieto žurnály.

Aha.

Hej, už začali za Slovenského štátu, hej, tak už sa začali, hej.

Takže to bolo nejaké také spravodajstvo, že čo sa dialo...?

Spravodajstvo.

Počas Slovenského štátu?

Dobre ste povedala, spravodajstvo. Hej, to bolo asi dvadsaťminútové spravodajstvo pred každým filmom.

Hm.

To bolo... to ako teraz televízia, to bol vtedy také spravodajstvo.

Hm.

To sa premietalo povinne.

A o čom väčšinou, o nejakých politických udalostiach, alebo o čom?

Tak všetko politické, spoločenské, všetky možné... športové... a tak ďalej, všetko, z každej oblasti bolo v tom.

Hm.

Sa premietalo.

Nespomínate si, že v tom období, že by boli niekde nejaké také protižidovské... na verejnosti, nejaké plagáty, nejaké vyhlášky, alebo nejaké také veci?

Nie, nie, neboli. Nie, nie.

Hm.

Len potom začali ľudia... museli nosiť tú Davidovu hviezdu, hej, takže toto... ale to neovplyvnilo.

Hej.

My sme boli s tými židmi za veľmi dobre, hovorím.

A zhruba v ktorom roku museli začať nosiť hviezdy?

Tak štyridsať jedna? Alebo tak nejako...

Hm.

Neviem, štyridsať, štyridsať jedna?

A nosili?

Niektorí nosili, niektorí nie. Nie niektorí... konkrétne tá pani Ritterová, o ktorej som taký dobrý priateľ bol dokonca, ona nenasila. Nie...

Hm.

To viete, ale tolerovali jej toto.

Áno? Neboli nejaké také, že by sa bála, že keď to nebude nosiť, tak – ja neviem – bude nejaká potrestaná, pokutovaná, alebo niečo?

Nie, nie, nie. Nebolo. Nebolo také prísne, také prísne to nebolo.

Hm.

Hej.

Na koho si spomínate s hviezdou, že ste videli, z tých vašich židovských známych?

Na toho Weinbergera, toho obchodníka. Toho. A toho Bermanna, lebo k tomu sme chodili pre sódu. Hej, týchto.

Takže mal tú hviezdou na sebe, keď ste prišli ku nemu do obchodu? V tom obchode?

Hej, hej.

Hm. A v tom čase oni mali teda ešte tie svoje obchody, mohli...?

Ešte hej, hej, hej...

Mohli stále tam pracovať?

Áno, áno, áno, predávali. Normálne predávali. Hej, hej. Normálne. Nebolo nič, len naraz prišlo nariadenie, sústrediť sa a odsun. Naraz prišlo.

A akým spôsobom to bolo oznámené to nariadenie, že sa majú sústrediť?

Ten obecný sluha vtedy bol len, obecný sluha bubnovaním. Hej, oznámil.

Hej...

Židom, hej.

Kde to... kde sa to bubnovalo, na akom mieste?

No tak v každej ulici, na námestí, boli rozmiestené na viacerých miestach. Chodil ten bubeník dookola. Aj na námestie, aj na predmestie, všade... chodil, hej. To bolo vtedy také... cha, cha... Sa pamätám ešte, aj toho bubeníka si pamätám. Lebo bol taký známy, sused bol, on bol zamestnaný ako bubeník na obecnom úrade.

Hej.

Tak tade chodil bubnovať.

Ako sa volal tento pán?

Frič.

Hm.

Frič. Ján Frič. A zhodou okolností ten, čo to prerušoval to svetelné... svetlo Hitlerovi, lebo ten chodil aj do kina.

To bol ten istý pán?

Ten istý pán, hej.

Hm, hm.

Ten istý pán.

A vy ste ho počuli, keď oznamoval toto, že bude ten odsun, že sa majú pripraviť?

Nie, nie, to som nepočul.

Takže neviete, čo presne hovoril, keď bubnoval?

Nie, nie. Nie, to sa nepamätám.

Hej. A ako ste sa dozvedeli, že sa to oznamovalo?

Ta tak rodiča mi rozprávali. Že dneska vyhlasovali. Len toľko som... viac neviem.

Hm. Hm. Vedeli by ste si spomenúť, aj že prípadne v aký mesiac to bolo, alebo v akej ročnej dobe?

Jójj, to nie už, viete, to už je sedemdesiat rokov. To už...

Či si pamätáte, že či bola zima...?

Jáj... nie, to bolo tak na jar niekedy. Na jar, pred letom, možno v máji, v júli, tak nejako.

Hm. Hm.

Už nebola zima... už bolo toto... jarný čas. Hej.

A toto bolo v ktorom roku?

Hovorím, myslím asi štyridsať jedna, asi.

Hm.

Ale keď ich zvolávali...

Hej.

To bolo v štyridsiatom druhom už.

V štyridsiatom druhom.

To bolo pred tým, pred odsunom, hej. Nie, nie, to pred odsunom.

A koľko asi... aký bol časový odstup medzi tým, že to vyhlásil ten bubeník a že už teda oni ich odsúvali?

Tak som hovoril, že ja neviem, že kedy bubnoval, a tak ďalej... To len tak, čo som počul od rodičov.

Hm.

Že bubeník toto vyhlasoval.

Hm.

Aby sa sústredili vtedy a vtedy, to bolo v lete niekedy. V lete... tiež neviem. Jún, júl... alebo...

Hej.

Len viem, leto bolo.

A čo sa dialo potom? Oznamili teda, že sa majú sústrediť a čo sa stalo potom?

Aby... aby sa dostavili ku... na námestie. Na námestie, vtedy a vtedy aby sa dostavili. No a vtedy sa potom aj dostavili. Hej. Vtedy som bol na námestí práve, keď prišli prví Weinbergerovci, s tými štyrmi chlapcami, aj prišli... kufre a tašky mali so sebou, hej, a tak prišli. Potom prišli zo zadnej uličky, Bermann, tiež s kuframi a taškami, Hollender prišiel... No a Ritterovci nie, lebo pred nimi stálo auto, pred nimi rovno.

Pred ich domom?

Hej, pred ich domom. Hej, takže oni rovno išli tam. Ku autu, hej. Všetci...

Takže vy ste videli túto situáciu...?

Hej, ako išli. Ku autu.

Hm.

Aj z diaľky som videl, ako ich nakládali a tak ďalej, tak plakali tam tie ženy, a tak ďalej, to bolo strašné niečo, pozerat' sa na to, neľudské divadlo. Dvíhali ich hore, niektorých aj sotili do, dnu do auta...

Hm.

A tak... také tragické to bolo.

Hej. A kto tam bol s nimi, kto ich do toho auta nakladal?

Tak gardisti boli a efesmani, FS, Freiwillige Schutzstaffel Nemci...

Hm.

A gardisti...

Môžete to ešte raz zopakovať, to FS, čo to bolo po nemecky?

Freiwillige Schutzstaffel.

A čo to znamenalo?

Dobrovoľná ochranka. Dobrovoľná ochranka...

Hm. Hm.

Freiwillige – dobrovoľná.

Dobrovoľná...

A Schutzstaffel – ochranka.

Áno.

Hej.

Takže títo... tí tam boli z tých nemeckých...?

Áno. A potom pri aute, pri aute stál komisár, nemecký komisár to bol vtedy, Turek sa volal. A ten čítal, pozeral, sledoval zoznam. Či všetci sú tam, či nie. No...

A boli tam všetci?

Neboli všetci. Práve zúril. Potom poslali ich naspäť, hľadať, aby išli, ale prišli naspäť, že nenašli doma nikoho, takže potom sa našťval a hovorí tak: „Tak choďte, sú tu ďalší a nech idú...“

Hm. Hej.

Tam... chýbal tam ten... ten lekár, doktor Atlas. Chýbal Weinberger s textilným tovarom, chýbal... no tá Ritterová, pani Ritterová, tá, čo aj taká moja krajanka, aj s tou som tu bol v Košiciach. Hej, tá...?

Hej.

O ktorej som písal v časopise Slovenský východ - „Posledný šalom zo Smolníka.“

Aha.

Hej. Ste čítala to?

Ešte nie.

Jój, vidíte. Tak pekne som si dal námahu. Mám prečítať.

Musím si to prečítať.

Hej, hej, hej. Hej!

Takže títo chýbali. Ešte nejakí ďalší chýbali?

Nie... Weinberger... Weinberger, Atlas, Ritterová... Sa mi zdá, že... že nie. Nie, už nie.

Hej.

Viacerí neboli.

Hm. Hm, hm.

No len tá Ritterová, hej. Tá... tí traja.

Áno. A z tých Weinbergerovcov, to bola tá rodina, s ktorou vy ste sa kamarátili, tí ktorí tam boli, hej?

Tí tam boli, hej, hej.

Čo ste sa kamarátili s Róbertom?

Hej, s tým Róbertom.

Ten Róbert tam boli tiež?

Kto?

On tam bol tiež, ten Róbert?

Pravdaže, to bol štvrtý syn.

A bratia jeho tiež? Tí boli mladší, nie?

Hej, tí boli mladší.

Tí tam neboli, tí bratia jeho?

Boli, všetci.

Boli všetci...

Štyri deti a otec s mamou.

Hm.

Šiesti boli. Šiesti boli.

Boli tam ešte nejaké iné deti, okrem týchto?

Nie, nie, nie. Zbytok boli starší ľudia, ten Bermann bol starší, hej. Aj... aj ten Hollender, starší boli. Hej, to všetko boli starší ľudia.

Hm.

Žiaľbohu. Aj Ritterová vidíte bola, starý pán bol... ako otec a mama, a potom syn bol, Edet.

Ten tam bol tiež?

Ten bol tiež tam.

Hm.

Ten manžel tej Ritterovej, ktorá nešla s nimi, utiekla.

Hm.

Hej.

Jej sa podarilo nejako utiecť skôr?

Skôr, skôr zmizli. Ona skôr odcestovala. Odcestovala, mala rozum. Cha... cha...

Ste spomínali, že tam boli pri nich gardisti a boli tam tí FS...

FS, hej. Áno.

Koľko asi bolo tých gardistov?

Tak tam asi traja, štyria boli, hej. A tiež...

A tí FS tiež?

Tiež tak nejako... to už si tak presne, to už si nepamätám. Hej, tí... tí...

Hej. A ako ste vedeli, že to sú gardisti a že to sú FS?

Gardisti mali čiernu uniformu a Nemci mali pásku takú. Nemeckú fašistickú pásku.

Hm.

Podľa toho sme vedeli.

Hej.

Hej.

Mali aj nejaké zbrane?

Hej, pušky mali. Zavesené na ramene.

Takže nemuseli použiť zbrane?

Nie, to boli takí krotkí tí chudáci. Vidíte, sa oddali. No... bez nejakého odporu, alebo čo. Čo ja viem... Tak tiež nemali sa tak ľahko vzdať...Vidíte, tá Ritterová sa nevzdala. Ona jednoducho odišla a hotovo.

Hej.

Hej, aj s jednoročným deckom odišla. Predstavte si...

Hm.

Odišla ku mame do Liptovského Mikuláša a v Liptovskom Mikuláši potom tiež začali zbierať, tak nechala to jednoročné decko tej mame, hej, a ona odišla, chytili ju žandári, ale žandári slovenskí, hej. Ju zavreli do jednej miestnosti a ona nevedela prečo a nakoniec vyšlo z toho, že ju ochránili, aby ju nikto nezbadal, tak ju nechali v izbe zavretú. A večer, keď bola tma, ju vyviedli von a pustili do lesa.

Hm.

A tak sa zachránila, že ešte asi dva dni blúdila po lese, hore dole a potom sadla na vlak a išla do... no... no už tam... dolu... nie v Ľubochni... tam niekde.

Toto ste s odkiaľ dozvedeli?

Od nej.

Ste s ňou hovorili?

Hej. A po fro... po vojne až.

Po skončení vojny...

Tu, hej.

A v tom...

A z toho som napísal potom ten článok „Posledný šalom.“ Ten článok.

A v tom čase, keď ich odvádzali, keď ich brali preč, vy ste vedeli, kde je pani Ritterová? Tá, ktorá utiekla, ktorá sa schovávala, vedeli ste, že čo je s ňou vtedy?

Nie, nie. Nevedel, nebola tam.

Hm. A vedeli ste vlastne, že čo sa vlastne deje, aký osud tých židov stihne alebo kam ich berú...?

Nikto netušil, nikto netušil. Netušili sme... my sme mysleli – odsunú, niekde inde ich dajú.

Hej.

No, ale človek nemohol vedieť, že ten zločinec ich tam kántri... v Osvienčime. No...

Hej. Tí, Hlinková garda a FS, čo tam boli, to boli zo Smolníka ľudia?

Hej.

Aj ste ich poznali osobne?

Hej, hej, hej.

Aj by ste si vedeli spomenúť na mená?

Gardistov hej, lebo gardistov mám zoznam. Zoznam gardistov mám. Ondáš, Ištvánik, Menich, a tak viacerí. Môžem dať... vám dať ten zoznam. Hej? Ten zoznam mi dala pani Ritterová. Teraz po vojne.

Hm.

Hej. Takže budete mať dokumentáciu toto...

Hej. Materiál.

Materiál. Originál... originál.

Hej. To si potom pozrieme, samozrejme.

Hej.

A z tých FS ste nepoznali po mene nikoho, či...? To boli z tých nemeckých obyvateľov, áno?

S tými som sa veľa nestýkal, lebo ja som sa so Slováckmi potom všetko sa stýkal, keď som už chodil do slovenskej školy, a potom... s Nemcami vôbec, mama mi aj nedovolila. S Nemcami, nie.

A prečo nie?

Lebo som to hovoril – nedali nám licenciu, nepovolili, hej? Boli sme proti...

Jaj. Hm.

Hej? Takže oni boli veľmi proti.

Hm. Hm.

Rodičia. Hej? A mali pravdu, vidíte? Boli starší, už skúsení, tak vedeli, čo to je. Hej, čo ten režim nastolil.

Hm. A v tých FS, boli tam aj nejakí Slováci?

V FS nie.

To bolo ako čisto...? To bolo po takej národnostnej nejakej línii?

Hej, to čisto nemeckí a gardisti boli slovenskí.

Aha. Hm.

Hej. Gardisti boli slovenskí. Tých som poznal, lebo s niektorými som chodil aj do školy. Viete, to tiež takí mladí ľudia boli, takže...

Hej.

S tými... tých som poznal.

A vy keď ste toto videli, tú situáciu, išli ste sa tam opýtať, že čo sa deje? Alebo mohli ste hovoriť s niekým, že o čo sa jedná?

Ja som išiel tam, ale hneď ma... od... od... odohnali. Hneď. Ja som išiel: „Čo sa robí?“ Tak hneď ma odohnal ten jeden spolužiak, Ondáš sa volal. Hej, odohnal: „Chod' preč, tu nemáš čo robiť! Zmizni!“

Tak ste... nedal vám vysvetlenie, že...

Nič, nič. Nie...

O čo sa jedná?

Nie, nie.

Hm.

Nedal vysvetlenie, nič. Len z diaľky som sa potom pozeral, z diaľky.

Zhruba asi z akej vzdialenosti ste sa dívali?

Tak koľko. Dvadsať metrov tak. Tak ďalej trošku.

Hm.

Hej. To bolo na námestí, viete, tak bolo miesta dost'.

Hej. A napríklad ten váš kamarát, ten Róbert, on videl, že tam ste a že sa dívate na tú situáciu?

No tak...

Nevymenili ste si nejaký očný kontakt, alebo niečo?

Tak sme boli ďaleko, dvadsať metrov, to je ďaleko. Viete, jeden od druhého. On stál potom pri aute a ja som tam ďalej stál. Takže... Ja som ich len pozoroval, ako smutne hlavu majú sklonenú a smutne pozerajú, že čo bude ďalej. Hej.

Takže nehovorili ste spolu, alebo že by oni teda chceli niečo povedať?

Nie, nie, s nimi už sme nehovorili.

Nejaká rozlúčka, alebo niečo také?

Nič, to už nič. To už oddelili nás. Hej.

Boli tam s vami aj nejakí iní ľudia, čo sa na to pozerali?

Tak sa mi zdalo, že... ale tiež len z diaľky. Ale zaujímavé, vidíte... Tí najbližší susedia tam nebol ani jeden.

Ako z okolitých domov?

Kde bývali, Ritterová. Týchto... Ritterová.

Hm.

Hej, aj lekárnik tam býval, ten nevystrčil ani hlavu, ani holič Galof, alebo podobne. Nikto... nikto, nikto, asi sa báli. To sa báli. Že sympatizujú so židmi, viete?

Hej.

Lebo nikto nevystrčil hlavu. Nevyšiel von z obchodu, alebo z lekárne. Hej, takže, to bolo také drastické. Dramatické obdobie, strašné. No ale nikto neve... nemal predstavu, že ich idú kántriť, viete?

Hm.

To sa myslelo, len ich presunuli inde bývať, že budú inde bývať.

Hm, hm.

Tak sa to bralo tak, ľahšie. Hej? Odsunuli, odsunuli...

Hej.

No.

A prečo sa ľudia báli sympatizovať so židmi v tom čase?

No tak lebo videli, že ich berú, viete? Do toho... tí gardisti a FSáci, no takže, sa zľakli, že by ich ešte podozrievali, ako sympatizantov, tak sa radšej skryli. Možno spoza okna sa pozerali.

Hej.

Tak.

Hm. A vy ste sa nebáli? Vy ste tam prečo boli vtedy?

Ja som prechádzal náhodou. Hej. Lebo my sme tam bývali na námestí, viete? Takže som chodil hore dole. Hej. No ako by som povedal? Pred tabakovú sa chodilo, lebo to bolo také ako korzo. No a tak sa chodilo hore dole. No... A to bolo novinka, že berú... tam idú s nimi. Človek sa zastavil tak.

Hej.

Hej.

A ako ich oni vlastne zobrali preč? Oni ich nejakto odviezli, alebo kto pre nich prišiel? Čím po nich prišli?

No tak peši prišli ku autu.

Hm.

Ku nákladnému autu, všetci peši prišli. Všetci, hej, tam. Tam bolo sústredenie pred nákladným autom, a tak.

A išli sami, alebo ich sprevádzala tá Hlinková garda...?

Sprevádzali...

A tí FS?

Hej, hej. Hej.

Do to... A potom nastúpili do toho auta?

No tak na zadnú provu ich...

Dozadu, hm.

Aj pomohli im, tam ich sotili dnu a tak.

A to bolo aké nákladné auto?

To... ako sa povie... s plachtou.

Hm.

Viete? Plachta bola, to bolo vtedy také... také auto. No a potom, keď boli hore, už nemohli ani zakývať, alebo... ako hovoríte, Róbert, alebo čo, lebo rýchlo stiahli plachtu, aby nemohli ani zakývať.

Aha.

Hej. To bolo, dramatické bolo.

Hm. A ste videli aj ako auto odchádza preč?

Hej, hej, hej. Auto odchádzalo a od Ritterovej už doniesol... mäsiar ťahal kravu, lebo mali kravu, viete? Mäsiar si už prisvojil kravu... a ďalší ľudia prišli, s taškami, so všetkými... Tými ukradnutými vecami, prádlo a tak ďalej. No a potom aj toto vám porozprávam. Som mal toho kamaráta, Burčička, no taký veselý človek bol... Po päťdesiatich rokoch, keď som začal písať už, hej? No... som spisoval historické veci, tak mi u neho na byte hovorí: „Nechceš? Mám husle jedny... husle jedny... obraz žida, olejomalbu a ešte jednu tabatierku,“ že by mi ju predal. No ale pýtal toľko peňazí, hej? No a vtedy som si spomenul – to sú tie ukradnuté veci, čo od židov ukradli, keď ich odsunuli, tak si každý čo mohol, tak si zobral so sebou. No, ale som nehovoril nič. A také vzácne husle. Ja som trochu si zahral, taký silný zvuk malo, že až sa tie okná chveli. Taký obrovský silný zvuk mali.

Hm.

Z roku tisíc šest'sto štyridsať. Predstavte si...

Hej.

Že ešte skôr, ako ten Stradivari.

Tak to...

Hej.

Hej, to bola vzácna starožitnosť vlastne, že?

Hej.

No.

Hej.

A to bolo z niektorých z tých rodín židovských zo Smolníka?

Z tých židovských. Hej, hej, hej.

Aha.

Hej. Neviem, či nie od toho Rittera, alebo neviem od koho, od koho nepovedal. Zrejme si netrúfol, ale len o týchto, lebo aj tabatierku striebornú mal, s krásnymi vyrytými znakmi egyptskými, hej? Tieto mal... pýtal vyše tisíc korún, ja som nefajčiar, ani nepotreboval. No za husle tiež pýtal kopu peňazí. No, tak ja som mal svoje husle, takže som ani nič to... obraz žida ma nezajímal, hej?

Hej.

Hej, olejomaľba. Takže... takže som si spomenul: „Aha, to si bol tiež ty, ktorý arizoval vtedy!“ Cha...

Arizoval, čo to znamenalo? Arizoval...?

Okradnúť, okradnúť. Okradnúť.

Hm.

To, jak Nemci, alebo fašisti arizovali od židov, tak potom arizovali komunisti od... od... od tých druhých ľudí.

Hm.

Zhodou okolností potom aj môj otec spadol do toho. Že on bol... on sa prihlásil potom za Maďara, lebo za Nemca sa nechcel prihlásiť, viete? Oni boli, hovorím, zásadne proti Nemcom.

Hm.

Tak sa prihlásil za Maďara, no a to sa mu vypomstilo... síce aj tak by sa mu vypomstilo. Po fronte prišiel Beneš, urobil znárodnenie, arizovanie ináč povedané, a zobrali nám celé kino za to, že bol maďarskej národnosti. A prišli sme o všetko hore... Čo otec budoval dvadsať rokov...

Hm.

Alebo koľko, o všetko sme prišli.

Hej.

Nedali.. nedostal som... ani korunu nedostal. A aj ešte stále teraz sa bojuje, aby zrušili tie Benešove dekréty...

Hej.

Nezrušia ich, no.

Tak v tom čase Slovenského štátu arizovať znamenalo, že zobrali židom majetok?

Hej. Hej, to je okradnutie.

Hej.

Okradnutie.

A čo sa stalo s tými obchodmi, čo tam mali židia v Smolníku?

Ten obchodík so súknom, ten prevzal jeho pomocník, určitý pán Slamský, hej? Ale tiež bol čestný človek, lebo cez celé obdobie Slovenského štátu, hej, on viedol ten obchod. Keď sa vrátil Weinberger, lebo on sa skryl, niekde v Bratislave bol skrytý...

A to bol ten pán Weinberger, ktorý nebol tam, keď ich odvádzali?

No áno.

Áno. Hm.

Hej, ten so súknom.

Hm. Takže on sa vrátil potom?

On sa vrátil, hej. Z Bratislavy sa vrátil potom, hej... a ďalej... Ten jeho pomocník, ktorý dostal toto, ten obchod, potom mu odovzdal naspäť. A ja som mu potom ešte... po vojne, keď bol už tam zas naspäť, prišiel za mnou, že korešpondenciu som mu robil. Cha, cha, cha...

Aha. Takže on nakoniec dostal naspäť a mohol ďalej pokračovať v tom svojom...

Áno, pokračoval ďalej. Hej.

Podnikaní.

Áno, v podnikaní, hej. Hej, hej...

A ten druhý pán Weinberger, čo ste sa teda s tým Róbertom kamarátili?

To...

Čo sa stalo s ich majetkom?

Jaj, tak dostal nejaký súkromník. Neviem... Bol tam nejaký Filut... Filut sa pamätám. To dostal ako štátny majetok, no. Arizovaný.

Hm. Takže on potom tam zase mal obchod, alebo čo sa tam dialo?

Ďalej, išiel ten obchod s potravinami ďalej.

To pokračovalo?

Áno, ďalej, ďalej, ďalej...

A sódovkáreň?

Prosím?

Tá sódovkáreň, s tou čo sa stalo?

Sódovkáreň tiež niekto prevzal, hej, tiež prevzal. A ešte dlho táto fungovala, tá sódovkáreň.

Hm.

Veľmi dlho ešte fungovala. Potom, kým neprišli tieto nové tie...

Hej.

Plastové.

A spomínate si, kto prevzal tú sódovkáreň?

Určitý Böhm.

Böhm?

Böhm. To bol zo Smolníka, Böhm.

Böhm, to je nemecké meno?

Nemecké, hej, Böhm...

A ešte ste hovorili, že pán Hollenda mal tiež obchod?

Hej, tiež mal obchod.

A s tým obchodom čo sa stalo?

No tak tiež niekto arizoval, ale to vám neviem povedať.

Hm.

Lebo ešte išiel ten obchod, za Slovenského štátu.

Aha.

Ale kto, to... lebo to už bolo tak ďalej, v predmestí, tam sme sa malo stýkali.

Hm. Takže nezostali tie židovské obchody zavreté, ale pokračovali ďalej?

Ďalej.

Len teda už ich majitelia boli iní, keď židov...?

Áno.

Od... od... deportovali?

Áno. Áno.

Hm... hm... A zo zariadením tých domov, tých bytov... lebo u pani Ritterovej ste hovorili, že tam ľudia hneď prišli, zobrali kravu, zobrali nejaké ďalšie veci; z tých iných domov, zo zariadení... židovských? Čo sa stalo s nábytkom a s takýmito vecami, ktoré oni tam mali ako... nie v tých obchodoch, ale tam, kde žili? V tých ich domoch, bytoch?

No tak, ako som hovoril, to zariadenie to odniesli.

Aj z tých iných domov takto poodnášali zariadenie?

Hej, áno, aj z tých iných, hej.

Aha.

Hej, hej.

Aj ste videli, že by z tých iných domov, že by niekto niečo bral?

No tak ten so súknom nie, lebo ten prevzal toto, boli zadobre, ten pomocník bol taký slušný človek...

Hm.

Takže išiel tam a ostal tam. Hej. No a ten s potravinami, čo ho odviezli, ten... to prišiel potom nový majiteľ a ten sa usadil tam.

Takže on potom aj býval v tom ich dome a...?

Áno.

A užíval ten dom, tak ako bol?

Áno, áno. Aj užíval. Celý dom.

Hm. Hej.

Hej...

Lebo na niektorých miestach nám ľudia hovorili, že sa konali také ako predaje, také licitácie židovského majetku. Toto v Smolníku si nepamätáte, že by také niečo bolo?

Nie, nie. Nie, nie.

Hm.

Len čo ukradli tak narýchlo.

Narýchlo...

Hej. Cha, cha...

A kto to tak väčšinou si zobral?

No tak, ako sa povie... šikovnejší. Takí zloději, zlodějčkovia.

Hm.

Hej. Miestni, hej.

Hm.

Ako som hovoril, ten priateľ môj, čo tie husle a toto všetko...

Hej.

To sú takí, boli... no a takých bolo viac. Hej? Lúto mi bolo tých huslí, lebo tie mali taký zvuk fantastický, že až...

Hm.

Ich predal potom... Takže... a tabatierku tiež, aj toto. Obraz tiež neviem...

Hej.

Kde potom dal.

A vraveli ste, že po vojne sa vlastne vrátila tá pani Ritterová...

Áno.

S tou ste sa stretli, s tou ste hovorili.

Áno.

Vrátil sa ešte niekto ďalší?

No... môžem ešte o pani Ritterovej?

Môžete, hej.

Hej... Tak pani Ritterová sa vrátila, hej, a potom tak... Dcéra... jaj, mama jej v koncentráku zomrela, lebo ju preložili z Osvienčimu do Bergen-Belsenu a tam zomrela. Ale predstavte si, ujalí sa jej tí spoluväzni, alebo neviem, ako to nazvať, hej, tí židia... A to dievčatko ďalej držali. A prežilo to dievčatko, hej, aj koncentrák, hej a potom sa dostalo do Švédska, tam sa našiel... a potom sa ozval tej Ritterovej, hej, tej pani, čo nechala to decko, no a ona ju zobrala do Tatier, tam ju liečili trochu ešte, a potom prišla naspäť. No a zas, čo sa im stalo? Tak dcéra potom bola tu, vyštudovala za lekárku a odišla do Nemecka. V Nemecku... jaj... A ešte aby som... aby som... to predchádza. Ona dostala ten majetok potom reštitúciou naspäť, lebo tie židovské majetky dostali naspäť tí židia...

Hm.

Tak aj ona dostala celý majetok naspäť. No a keď dorástla tá dcéra za lekárku, nechala celý majetok jej prepísať. Dom a všetko... No ale po rokoch dcéra zomrela. Teraz, či to je majetok, hej? Tak tu

som... tu sme bývali spolu, tak mi povedala, že aký má problém. Že prišla zase druhýkrát o toto. Prvýkrát jej zobrali...

Hej.

Toto... a teraz od dcéry. Tak som sa jej ujal a išiel vybavovať do pozemkového úradu do Spišskej Novej Vsi, tam viackrát som cestoval, vybavil som, že zase ten majetok dostala ona naspäť.

Hej.

No...

Takže rôzne komplikované cesty...

Hej. A ešte potom som jej pomohol ten majetok predať.

Hm.

Ten dom predala, predala za vyše sto tisíc korún, hej? V hotovosti dostala, takže potom tak skončila.

Hej.

Hej.

Vy ste vlastne spomínali, že sa ešte vrátil aj ten pán Weinberger...

Áno.

A ten pokračoval tam v tom svojom obchode...

Áno. Áno, áno. Aj v tom dome.

Hej. A kto... kto sa ešte takto vrátil po vojne do Smolníka a dostal naspäť svoj majetok?

Potom ten doktor Atlas. On sa skrýval v Moldave nad Bodvou, hej, tam... Atlas... No tá Ritterová, Weinberger... Potom v Smolníku jedna rodina ukrývala jednu rodinu zase židovskú, celú dobu v pivnici boli.

Hm.

A len na noc vyšli vonku na vzduch, takže sa nadýchali v noci len vzduchu...

Hm.

Hej. A celý deň boli... cez celé obdobie boli... tam boli.

A to bola židovská rodina...?

Židovská rodina.

Zo Smolníka?

Nie, nie. Nie. Nie...

Z nejakkej... nejakého iného mesta, alebo obce?

Hej. A potom, po vojne, sa odsťahovali do Kanady.

Aha. A to ste vedeli v tom období, že sa ukrývajú tam?

Nie, nie. To vtedy nikto nevedel.

Hm. A kedy ste sa to dozvedeli?

Potom, po...

Po vojne?

Hej, hej.

Po skončení...?

To bol priateľ, krajan, tak on mi potom porozprával, že jeho rodičia v pivnici ukrývali tú rodinu.

A z tých ľudí, ktorí boli odsunutí, vtedy keď vy ste videli, ako tam teda po nich prišli, ako ich naložili do toho auta, odviezli preč, z tých sa niekto vrátil naspäť?

Nie, žiaľbohu nie. Z tých nikto, tí ostali asi v Osvienčime.

Hm.

Lebo nikto sa nevrátil z týchto... nikto. Aj tí chlapci, tak ľúto mi bolo, takí zdraví, mladí,...

Hm.

No... nesprávne išli. Tiež sa mali niekde skryť. No ale... no... Možno sa báli, šiesti skryť. No takže...

Hej.

Chudáci ostali tam v Osvienčime. Oni, aj Bermann, všetci...

Bol niekto po vojne potrestaný tam z tých miestnych? Bud' gardistov, alebo tých Nemcov, ktorí boli takí profašisticky zameraní... za tie činy počas vojny?

No tam neboli potrestaní, ale tí všetci boli odsunutí do Nemecka.

Nemci...

Hej, tí fašisti všetci. Sa pamätám, bol zas... sa sústredili tam pred tou továrňou na námestí, a tam s kuframi potom oni stáli. Predtým židia, potom oni stáli.

Aha.

Všetci... celá banda tá fašistická. Ta stála tam.

Takže ste potom videli ešte iný odsun...

Iný odsun!

Tých... áno. A z Hlinkovej gardy tí ľudia, čo boli členmi? Tí čo?

Tí išli buď ku partizánom, hej? Ku partizánom, to väčšinou ku partizánom. Takže nič sa im nestalo.

Hm.

Alebo potom zase vstúpili do Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, hej? Bola potom HSLŠ, potom bola... zhodou okolností aj ja som potom vstúpil. Cha... cha... cha...

Vstúpili ste do HSLŠ?

Hej, po vojne. Hej.

A po vojne ešte fungovala HSLŠ?

Hej. Hej, hej, hej. Počkajte... nie, nie, po vojne nie.

Hm.

Cez... za Slovenského štátu.

Aha.

Za Slovenského štátu, hej. Som sa tiež kryl tam.

A prečo?

No tak kvôli rodičom, viete? A potom... toto je osobitná taká kapitola. Bol som prijatý do továrne na tabak ako úradník, viete? V štyridsiatom druhom roku. A teraz zase – nebol som v žiadnej strane, nikto ma nechránil, po troch dňoch od prijatia ma prepustili riaditeľ. Mi hovoril: „Žiaľbohu, musím vás prepustiť na tlak týchto fašistov a straníci... straníkov. Takže, musíte ostať doma.“ Tak som ostal doma, ale odporúčal mi do Hlinkovej slovenskej strany... Do Hlinkovej ľudovej strany som vstúpil, do Matice slovenskej som vstúpil... hej? Do týchto... A ukludnila sa situácia, po pol roku, ôsmeho marca ma zavolať riaditeľ zvonu, hovorí: „Môžete nastúpiť do tabakovej továrne.“ Tak som nastúpil potom, po tých... podmienkach – do strany...

Hm.

Vlastne do továrne.

Do továrne...

A to bolo vtedy výnosné povolanie. To bola definitíva, hej? To bolo už... štátna služba bola.

Hm.

To nebola súkromná. No tak som sa dostal potom do Hlinkovej strany. Cha... cha... cha...

Hej.

Pohnutý osud človek má.

Áno.

Hej.

Takže bolo to vtedy výhodne byť takto členom strany...?

Hej.

Ked' človek chcel mať nejaké lepšie zamestnanie?

Hej. Tak ako teraz v komunistickej, ako som vám hovoril.

Hej.

Hej. Nebol som – ma zosadili. Bol som – hneď ma povýšili.

Hej. A tak národnostne, podľa tej národnostnej príslušnosti, napríklad v Smolníku, niekto kto nebol Nemec, mohol byť v nejakej vyššej funkcii vtedy?

Ako úradník myslíte?

Napríklad, hej.

No tak boli sme, hej, pravdaže, boli sme viacerí. Hej...

Hm.

To takí... hej... Ale nepartajní, hej?

Hm.

To bolo...

Lebo ste vraveli, že ten komisár smolnícky...

Jaj...

Bol Nemec, hej?

Hej, hej. To bolo za Slovenského štátu.

Za Slovenského štátu, áno. Vtedy myslím. Že či vtedy ľudia, ktorí boli inej národnosti ako nemeckej, v tom období Slovenského štátu mohli zastávať v Smolníku nejaké také vyššie úradnícke funkcie, alebo také nejaké proste lepšie miesta? Vo vedení mesta dajme tomu a tak?

No tak vedení mesta hej, tak ten komisár, to bol fašista prvej triedy, toho aj odsunuli, toho aj odsunuli hneď po fronte.

Aha.

Hneď, takže... takže...

A tí, ktorí sa nehlásili k Nemcom, mohli byť na takých vysokých funkciách?

Nie. Nie, nie, nie... Nie, to boli len... mestské funkcie a tak ďalej...

Hm.

Nie, to nebol nikto.

A ako sa tí miestni Nemci správali, za Slovak-štátu?

Ku... ku komu?

Tak celkovo, k iným ľuďom, alebo proste tam miestnym obyvateľom.

Tam nebol taký rozdiel, sa nepamätám. Sme chodili jeden ku druhému, a tak ďalej. Aj, aj v krčme sa spolu sedelo, Slováci, Nemci...

Hm.

Hej. A tú krčmársku epizódu som ešte zabudol povedať. Keď som bol potom za Slovenského štátu s kamarátmi v krčme, tak tam zase tí gardisti už spievali, keď mali poriadne pod čapicou. Že, „Od Prešova ide vlak, na ňom sedí Šaňo Mach, všetci židia utekajú, bo majú veľký strach... Rež a rúbaj do kotrbe, do židovskej... Do krve! Do židovskej kotrbe...“ tak toto spievali. To sa pamätám. Hej. No ale my, ostatní my sme nespievali také, nie.

Hej. A vedeli by ste aj zaspievať tú pesničku?

Melódiu? Nie, nie. Cha, cha, cha... Ale to je... na ľudovú pieseň to je.

Hm.

To je myslím prešovská pieseň, toto...

Koľkokrát ste počuli túto pieseň, že by spievali?

Joj, tak keď sme chodili do krčmy, tak sem tam. Hej, hej, spievali. Keď mali dobre pod čapicou, tak potom si zanôtili, hej. Tí gardisti.

Gardisti toto spievali?

Gardisti, slovensky sa spievalo.

Hej.

To Nemci nespievali.

Nemci s nimi nespievali?

Nie, nie, to oni nevedeli slovensky. Nemci nevedeli slovensky. Nie, nie.

Vôbec? Nehovorili nič po slovensky?

Nie, nie.

A oni nemali tiež svoje nejaké takéto piesne?

Nie... nie.. neviem.

Nemecké?

Nie...

Nejaké?

Nie, nie, nepamätám...

Hm.

Na nemecké, také fašistické...

Hej.

Hej.

A mali tí gardisti ešte aj nejakú inú pieseň, alebo iné piesne, čo si spomínate?

Slovenskú? Hej, no tak určite, tie ľudové piesne sa spievali aj viaceré.

Hm, hm.

Viaceré, hej, hej.

Hm.

Ale to normálne, čo aj teraz sú, také ľudové piesne.

Také že by boli nejaké špeciálne, čo iba gardisti mali také svoje?

No tak túto spievali, špeciálnu tú.

Hm.

„Od Prešova ide vlak...“

Hm.

Hej. Na tom sa ako vybíjali.

Hm. A organizovali aj také nejaké slávnosti, slávnostné zhromaždenia, alebo takéto nejaké veci? Napríklad tí nemeckí fašisti, že by si nejakú oslavu robili pri nejakých príležitostiach, alebo niečo také?

Tak... nie oslavovali, ale schôdze mali, ako som vám aj povedal.

Hm.

Viacrát už potom neprišli do kina schôdzovať.

Hej. Nie?

Nie.

Potom kam chodili?

Tak určite niekde. Na obecný úrad alebo kde. Hej. Už neprišli viac. Cha... cha...

A gardisti nemali nejaké oslavy, nerobili?

Nie, nie, nepamätám.

Nejaké zhromaždenia alebo také veci?

Nie, nie.

Niekde nám rozprávali, že videli ľudia – na iných miestach – v iných teda obciach, že pochodovali gardisti v uniformách po uliciach, alebo keď bola nejaká taká štátna oslava, nejaký taký sviatok. Toto nebolo v Smolníku?

Nie, u nás nepochodovali. Nie, nič. Nemali gardisti nič.

Hm.

Hej. Neboli veľa... tak asi pätnásti, alebo koľko. Lebo väčšinou boli Nemci.

Hm.

Takže Slovákov bolo menej tam.

A mladí... hovorili ste teda, že tá mládež bola taká, tak sa im páčili tie fašistické idey a tak obdivovali toho Hitlera a...

Hej.

A tú Goebbelsovu propagandu počúvali. V Smolníku bol Hitlerjugend, boli mládežnícke organizácie?

Nie. Nie, nie, Hitlerjugend nebol.

Nebol?

Len Nemecká strana, Deutsche Partei.

Hm.

Tak sa volala, Deutsche Partei. Nemecká strana.

Hej.

Neboli.

A títo Deutsche Partei, to boli tí, čo si chceli robiť tú schôdzu... alebo čo si robili tú schôdzu tam u vás v tom kine?

Hej. Hej, hej.

Áno?

Hej, tam... hej. To viem, to robil tam jeden, Peter sa volal, on zbieral, mal taký podnik – predstavte si, toľko bolo tej železnej trosky, čo som vám povedal, čo aj ja som tu robil...

Hej.

Že vedel urobiť podnik z toho a tí zbierali po celom Smolníku, po lese, všade, kde boli, lebo niekedy, tak hovorím, huty boli na začiatku, čo ja viem, storočí pri každej bani, tam si vybudovali takú malú huť a tí, tavili tam. No a keď mali málo medi, tak to vyhodili.

Hm.

Tak bolo po celom Smolníku plno takej železnej trosky. No a on vedel zbierať a odoslať do Ostravy na kanóny, lebo toľko železa obsahovala tá ruda.

Aha.

Hej... no a ten ako podnikateľ, no... tak ten bol vedúci toho... no a vidíte...

On bol vedúci čoho?

Vy mi vždycky pripomínate nejaké historky...

Tento pán bol vedúci čoho? Tej Nemeckej strany?

Hej.

Aha. Okay.

Hej. Som tiež mal odvalu... jeden čas som bol zamestnaný, ale krátko, asi len mesiac, dva, preto ma aj vyhodili, u jedného podnikateľa, a keď ten Peter, ten vedúci, veľmi na nás útočil, som zobral od tohoto telefón a som mu telefonicky vynadal. Cha... viete, že čo si dovoľuje proti rodičom a všetko možné som mu dal... Druhý deň som dostal *Aufpasse*. Ma vyhodil ten podnikateľ.

Hm.

Ale som si tiež trúfol, predstavte si, tomu fašistovi vynadať, hej. No...

A ten prečo útočil voči vašim rodičom?

No tak, lebo nechceli vstúpiť do strany, lebo viete... mali kino a on tlačil na nich, aby išli...

Hm.

Do strany, hej. No tak vtedy... to spomienky. Telefonicky som mu, som si prichystal tak koncept, všetko, a teraz som zavolať, a som mu: „Nemyslite si, pán Peter...“ toto... všetko som mu vynadal... a potom, „Stačí!“ a zložil. A druhý deň ten šéf mi povedal: „Zajtra už nemusíš prísť do roboty!“ Cha, cha...

Takže pán Peter vedel, že to ste volali vy?

Hej, hej, hej.

Hm.

Som sa predstavil.

Hej.

Hej.

A ten váš šéf, to bol Nemeč?

Hej. Ten tiež bol potom odsunutý do Nemecka.

Hm.

Hartmann sa volal, Hartmann, hej. On... tam sa robili debne... debnové prírezy. Na debny...

Hm.

Viete, také celé prírezy, a tam... A tie predával potom. Tak normálne, ako obchod, hej?

Áno. A spomínali ste, že niekto z tých hlinkových, čo bol v tej Hlinkovej garde, že odišiel k partizánom?

Hej, hej, hej. Aj ten Ištvánik padol, aj ďalší, boli tam Obžut, a tak ďalej, hej.

Hm.

Boli u partizánov, hej.

Tak v Smolníku boli partizáni?

V Smolníku partizáni boli a neboli. V Smolníku... v októbri, ja som práve zhodou okolností vtedy som práve oslavoval narodeniny, lebo vtedy som vtedy som sa narodil. No a večer prišiel prepad od partizánov. Ja som bol doma, na poschodí sme bývali, dole... my sme vtedy ešte v podnájme bývali, ešte sme nemali toľko peňazí, viete, na nový dom. Hej? Lebo, skrz kino dva domy rodičia prišli, predali. Prvé kým zriadili kino, a potom keď prišiel ten zvukový aparát. Hej? O ten zlý zvuk. Hej? Tak druhýkrát museli predať dom a my sme boli tak na mizine, že sme tam v takom podnájme bývali v jednom takom dome. Viete?

Hm.

Príšerne, na kopci. No a potom, keď sme sa už trochu lepšie zotavili, sme boli u pekára na prvom poschodí, zas v podnájme. A vtedy, keď som oslavoval, to bolo v októbri, to bolo v štyridsiatom deviatom... Nie. V štyridsiatom štvrtom boli partizáni, v štyridsiatom štvrtom, hej. Naraz veľká strelba bola, a to Nemci mali opevnenú... toto... radnicu. A ako toto... hrad. Strieľali a smerom k nám, do nášmu domu. Hej? A teraz tam si netrúfli partizáni, lebo tam strieľali Nemci, tak ale ten náš dom mal zozadu vchod, tam mal pekár... to bol pekár, mal sklad múky.

Hm.

No a partizánom nešlo ani o tých Nemcov, ale o múku, viete? O potraviny. Tak zozadu sa vbili dnu, tí partizáni, cez zadnú bránu, no a prišli dnu, zase som sa vmiešal do toho, som sa dostal k tomu pekárovi dole, a teraz prišli partizáni a namierili na nás. Na pekára, na jeho ženu, aj mňa, čo som tam nemusel byť, ale bol som, išiel som, ako Slováč, viete? Išiel som brániť pekára, lebo pekár bol Nemec.

Aha.

Viete?

Hm.

Tak som išiel brániť, ale hneď pekár... vlastne tí partizáni... automaty a všetko hore ruky, a ja som tak stál. Hore rukami som stál. A nie len ja, aj pekár, všetko. Kým pekár im neukázal, kde má múku uskladnenú, prišli partizáni, vyčistili celý sklad, odišli a bol koniec.

Hm.

To bol celý prepad, toľko boli partizáni v Smolníku. Hej? Len jedenkrát.

Hej.

Viacrát už neprišli. Hej.

A tí vaši miestni Nemci, v Smolníku, ako sa správali, keď vypuklo povstanie?

To utiahli sa, to... Totiž tak bolo – tí najväčší fašisti, čo boli, tých pekne Hitler povolal do armády. Cha, cha... Takže vyslúžili si také víťazstvo, že do armády a tam padli.

Hej.

Takže to mali. Za povstania tých Nemcov tam, tých fašistov tam nebolo. Bolo všetko v armáde, vonku, preč.

Hm. A do Smolníka neprišli nemeckí vojaci, ako vojsko z Nemecka?

Nie. Keď ustupovali Nemci, tak najprv prišla americká... maďarská armáda, hej? A tá, obsadili Smolník, takže... ale to boli tiež také všelijaké. Cha... lebo to boli takí chudáci, kone im zdochýnali, lebo nemali im čo žrať im dať, zdochýnali... sa pamätám na futbalovom ihrisku asi dvesto koní tam. Po... pochovali. Hej? No! To viete, celá armáda tam bola, plné mesto bolo. Samí kôň a s tým povozom.

Hej.

Hej. A tie zdochýnali im denne.

Hm.

Takže...

Hej. Lebo...

A potom v tichosti prišli Sovieti, od štóskej kaplnky, od zhora prišli, ale už de facto do prázdneho. Lebo to všetci utiekli. Všetci... lebo oni boli by ich obkľúčili, takže radšej zdúchli.

Hm.

Takže neboli tam žiadne boje.

Hm, hm.

V klúde sa prešlo.

Lebo na niektorých miestach nám ľudia hovorili, že práve, keď teda vypuklo povstanie v tom štyridsiatom štvrtom, že prišli... chodili takto po obciach nemeckí vojaci, hľadali partizánov, aj strieľali po uliciach, preto sa pýtam, že či náhodou aj niečo podobného ste vy nezažili v Smolníku?

No, v Smolníku boli zase iné pomery. Tam máme jednu veľkú štôľnu, ktorá privádza vodu, zhora, z jednej tieto... jazierka, hej? A cez tu soľnú. A za tou soľnou býval jeden strážnik, ktorý strážil vchod, viete, aby tá voda sa nezničila, alebo neotrávila, alebo podobne. No tak. A raz išlo jedno slovenské dievča tam, slovenské, predstavte si, išlo, ona smelá, išlo pre mlieko, lebo ten strážca býval

tam, aj mal kravu, a tak ďalej. Tak išiel tam, a na to, ako ona tam prišla, aj tieto, tak prišli partizáni, povedal, že ona donáša správy, hej? Do mesta, hej? O partizánoch, tak viete, aj to dievča aj tých strážnikov tam postrieľali. No.

Partizáni ich zastrelili?

Partizáni postrieľali. A kravu hneď zobrali, tiež. Odtiahli, takiste...

Hej. A o tomto ste sa ako dozvedeli?

To z miestnych, viete? Miestni. Ja som tam sledil, keď som tu knihu písal - „Oklamaná mladosť“,“ hej?

Hm.

Tak som sledil a všade, kde čo sa udialo.

Hej.

Hej, tak, tak.

Tak miestni pamätníci vám povedali, že...

Pamätníci.

Toto ste vy nevideli na vlastné oči?

Nie, nie. Nie.

Hej.

Len tieto hroby.

Hroby v lese? Vykopané, či...?

Nie, doniesli ich potom na cintorín.

Jaj, aha.

Aj viem, kde sú pochovaní, všetko mi ukazovali. Tu ležia tí, tu tí, tu tí... a tak ďalej.

A kto ich tam doniesol na ten cintorín?

No tak miestni, miestni.

Tam ich našli v lese zastrelených?

Hej, hej.

A doniesli ich...

Hej.

Pochovať?

Hej.

Do Smolníka?

Hej. Tak rodičia určite, lebo to bolo dievča. Hej. Hej.

Hej.

Tak boli aj také. Potom jedna krajanka zo Smolníka, ona sa vydala za jedného lesníka do Švedlára. A bývali v hájovni, no ale tiež, keď prišlo povstanie, partizáni potrebovali ubytovanie. Išli tam, ale on bol Slováč, tak jeho pustili a jeho žena, lebo bola zo Smolníka Nemka, tak ju zastrelili tam.

Hm. Hm.

Hm... že bola Nemka.

Hej. Toto ste sa tiež dozvedeli pri zbieraní tých...?

Hej, aj viem, kde je vo Smolníku náhrobný kameň, aj ako sa volá, kedy čo. Hej.

Tak vy máte naozaj bohaté vedomosti, ešte aj od iných ľudí.

No.

Nielen to, čo vy ste zažili...

Hej.

A zakúsili, lebo sa o tom aktívne zaujímate.

Áno.

A máte...

Hej.

Taký... proste ten vzťah k tej...

Hej.

K tej miestnej histórii. Ja sa teraz chcem opýtať... urobíme si krátku prestávku, lebo chcem sa spýtať, či kolegyňa Monika Vrzgulová a pán Nathan Beyrak, či oni nemajú nejaké otázky...

Aha.

Ktoré by vám chceli položiť?

Áno.

...

Nathan, I am ready to continue. My sme si teraz urobili krátku prestávku, aby sme teda sa poradili, že či ešte by sme chceli od vás počuť nejaké doplňujúce informácie. Jedna sa týka toho nášho rozhovoru, taká situácia, o ktorej sme zatiaľ ešte nehovorili, sa týka rozhovoru, ktorý sme už mali spolu – vy ste nám vtedy rozprávali, že počas toho obdobia teda toho vojnového, alebo Slovenského štátu, že bol nejaký zákaz vychádzania, a vy ste nejaký ten zákaz porušili.

No.

Spomínate si na tú príhodu?

Spomínam. Áno, áno.

Môžete nám ju porozprávať?

Viete, bol som mladý a mal som aj priateľov, aj priateľky. V kine sme mali gramoplatne a my sme sa večer zišli, že si trošku zatancujeme. No tak ja som mal možnosť pustiť gramoplatne cez zvukové zariadenie kina, tak som pustil, tak išla hudba. Tak sme tancovali. Tancovali sme hodinu, alebo koľko, naraz vošla do sály hliadka jedna... z toto... z miestnej... z miestnych... no... nie... z miestnej hliadky, z vojenskej miestnej hliadky. Lebo bol už zákaz vychádzania, bolo po šiestej hodine. No a my sme tam ešte tancovali, sme aj zabudli, že už máme domov ísť. A teraz prišla dnu hliadka a hovoria: „Ste zatknutí!“ Hovorím: „Prečo?“ hej... „No tak, lebo po osemnásťtej hodine ste stále ešte tu!“ hej... Hovorím: „No ale veď nie sme vonku...“ – „No ale musíte z vonku domov!“ hej? No ale sme sa naťahovali, naťahovali, a kým sme sa naťahovali, dve dievčatá utiekli, zadným vchodom, hej? Odišli domov, ale my sme... hliadka... ostali... Hliadka ostala a my sme ostali asi traja chlapani a jedno dievča myslím, tak nejako, hej?

Hm.

Tak nás zobrali na obecný úrad, hovorí... že... a veliteľ hovorí: „Doviedol som troch zajatcov!“ Hovorí: „Akí zajatci, hej? A ten veliteľ Turek, hej, on hovorí: „Ste porušili stanné právo!“ hej? „No tak my sme boli dnúka!“ – „Nie, ste porušili stanné právo! Vy ste mali byť doma!“ Tak... a na to prišiel, vošiel dnu notár, on to bol Slováč jeden a môj dobrý priateľ. A hovorí: „Čo sa tu robí?“ On hovorí: „No tak doniesli sme tuná tých zajatcov, čo porušili stanné právo!“ Tak ten mu hovorí, notár mu hovorí: „To nie sú žiadni zajatci, to sú miestni občania, ktorí sa tu zdržovali, boli v kine, tak tam ostali trošku dlhšie.“ No ale oni chceli nás zadržať, zavrieť. No ale potom ten vystúpil, lebo bol taký rázny Slováč, a to boli Nemci, viete?

Hm.

Tak hovoril, že nie, za tých ručím, tí môžu ísť kľudne domov. Tak potom ten nás vykúpil a sme mohli ísť domov kľudne.

Hm.

Tak sme ako mládenci obstáli.

A ten pán ako sa volal, čo vás zachránil?

Laco Tišák. Ladislav Tišák.

Hm.

Ladislav Tišák bol.

A tá hliadka, ktorá pre vás prišla, to boli miestni zo Smolníka?

Nemci, hej, hej.

Lebo ste hovorili, že vojenská hliadka. To boli vojaci ako armáda?

Nie, nie. Čo ja viem, taká polovojenská, lebo tí vstúpili už... čo ja viem, do tej hliadky, do tej nemeckej hliadky. Ako, ako polovojenská toto, polovojenská organizácia.

Hm. To boli tí FS?

FS, áno.

Aha. Hm. A ešte som sa chcela o tých FS opýtať, tak na doplnenie. Nie som si istá, či sme presne zachytili – vy ste vraveli, že oni mali také vlastné označenia. Že podľa toho ste rozoznali, že to sú FS.

Hej, na rukávoch mali.

Čo mali na rukávoch?

To... keď sa dobre pamätám, hákový kríž.

Hák... aha.

Hej.

Na nejakej páske na rukávoch?

Na rukáve mali pásku.

Hm.

Hej.

Osobitné uniformy nenosili?

Nie, nie, oni nemali.

Boli oblečení v civilných šatách...

Hej.

A na rukách mali...

Áno, áno. Pásky mali.

Ale chodili ozbrojení? So zbraňami, chodili?

No vtedy večer áno.

Hm.

Lebo to bola už... zakázané vychádzka vonku, to už bolo... Tak, nesmelo sa, stanné právo bolo.

Stanné právo, hej.

Hej.

A toto bolo v ktorom roku, v ktorom období?

V štyridsiatom štvrtom.

Hm.

To už za povstania.

Takže stanné právo na základe toho, že už bolo povstanie, tak... a vy ste to takto...

Áno.

Cha...

My sme ešte si vybíjali mladosť.

Hej. Cha, cha, cha.

Cha.

Tiež sme si chceli ešte doplniť, alebo upresniť jednu... jeden taký detail, ktorý ste nám spomínali v tom predchádzajúcom rozhovore, minule, keď sme sa stretli.

Áno.

Že vtedy, keď židov zo Smolníka odsúvali, vraveli ste teda, že prišlo pre nich nákladné auto a odviezlo ich nákladné auto preč.

No.

A minule ste nám vraveli, že tam bolo viacej tých nákladných áut.

Tri, tri boli.

Hm.

Tri nákladné, hej.

A všetky tri... na všetkých troch autách boli ľudia? Naložení?

To asi... asi nie, lebo bolo asi pätnásť len. Takže sa zmestili možno na jedno auto. Hej.

Hm.

Prišli viac, mysleli, že budú viac, prišlo len pätnásť, tak odviezli. Pätnásť sa zmestilo... no hore na korbe. Nákladné auto tam.

Hej.

Tam ich posadili.

Hm. Hej, takže toto sme si chceli tak upresniť z to...

Hej, hej.

Z toho predchádzajúceho rozhovoru. A tiež by nás teda zaujímalo zase teraz jeden detail, ktorý ste spomenuli, že bola v Smolníku rodina, ktorá ukrývala nejakú židovskú rodinu.

Áno.

Spomenu... spomeniete si, ako sa volala nie tá židovská rodina, ale tí, ktorí ich ukrývali?

Áno, Fiut. Fiut.

Fiud?

Fiut, Fiut. Fiut, hej.

Hm.

Fiut. Tam v Pálenej Hute, oni tak vonku trochu bývali, viete?

Hm.

Takže mali možnosť ich ukrývať, tak vonku. V Spálenej Hute sa volá tá časť.

Hej.

V noci len mohli vonku ísť.

Hej.

Tak mi potom kamarát povedal, v noci chodili vonku na vzduch a cez deň sedeli v pivnici.

A kamarát bol z tej rodiny, Fiut?

Hej, hej, to jeho rodičia to ukrývali.

Aha.

Aj on bol taký starý, ako ja vtedy.

Hm.

Hej. Takže videl, že sa tam skrývajú. No a potom ho aj pozvali do Kanady, bol aj u... ako z vďaka bol pol roka v Kanade potom u nich. Hej.

Hm.

Takže...

Hej.

To...

Teraz by som vás chcela poprosiť, vy ste nám spomínali teraz, že máte zoznam tých gardistov.

Áno.

Ktorý ste dostali od pani Ritterovej.

Áno.

Áno? Tam by som vás chcela poprosiť, či by ste nám mohli prečítať na kameru, že aký to je dokument. A potom teda zoznam, mená tých jednotlivých ľudí...

Hej. A funkcie.

Aj s funkciami, áno.

Hej. Tam prvý bol Trimal Emil, mám aj dátum narodenia, narodil sa roku tisíc deväťsto dvadsať. Vtedy. A on bol veliteľ.

Hm.

On bol... ináč priateľský človek, nemôžem povedať. Aj po vojne pracoval ďalej, v tabakovej tam, hej? Ale gardista bol veľký.

Hej.

Keď... keď som ho potom stretol ako úradník v tabakovej, tak vždycky zdravil, „Na stráž!“

Ešte aj po vojne?

Nie.

Či vtedy...?

Cez...

V tom období...?

Hej, hej, hej. Hej. „Na stráž!“ A ja „Servus!“ alebo... Ale sa mu to nepáčilo.

Hej.

Tak som ho potom musel tiež zdravieť, „Na stráž!“

Áno?

Hej, hej, no.

A Nemci sa ako zdravili vtedy?

Nemci? Tak vidíte, to neviem. Ja som sa s nimi tak nezdravil.

Hm. Nepamätáte si? Fašistický pozdrav nemali Nemci v Smolníku?

Nie, nie.

Nie. Hm.

Fašistický nemali. Hej.

Dobre.

Len tých viem. To bol Trimal, bol veliteľ, potom bol Benych Ján, on bol zástupca, Ištvánik Michal, on radový člen bol. On bol partizán, aj padol v povstaní. Martin František, Slávik Michal, hospodár. Tiež kolega v tabakovej bol, cha... Kubány Michal, on bol sociálny referent. Majer Pavol, jeho manželka ešte teraz tu žije. Ondáš, to bol spolužiak... to sú radoví členovia. Šrámko Ján, hej, radový člen... Kolesár Juraj, tiež som chodil s ním do školy. Jakubčák Ján, radový člen. Gajdo Štefan, radový

člen. Výcvikový referent, mám napísané. Hecanovský Ján, tiež spolužiak bol, tiež radový člen. Horvát Vojtech, zdravotný referent. Ešte... ešte sú tu. Joj, celá kopa. Hudák Ján, to sú všetko radoví členovia – Burda Štefan, Hudák Ján, druhý, aj Obžut Emil, spojovacia služba, Obžut Alois, to je jeho brat, Huňady Štefan, to bol veľký komunista, hej? U môjho otca pracoval ako tovariš. Cha, cha, cha... Žoldák Ján, Koško Micha... Ladislav, Majkut Robert, Jaš Juraj, Maňovský Michal a Orbán Martin.

Ten Ondáš, ako sa volal krstným menom?

Ondáš Ján.

Ján. A to bol ten, ktorý vám teda povedal, aby ste...?

Aby som zmizol.

Aby ste išli preč.

Ten bol ako gardista. Hej.

Pán Szabó, ďakujeme vám veľmi pekne za tento veľmi zaujímavý rozhovor, vaše spomienky sú naozaj veľmi bohaté, veľmi košaté...

Áno.

Ale hlavne veľmi cenné.

Hej.

V tomto už súčasnom čase, keď je naozaj už malo ľudí – bohužiaľ – už medzi nami, ktorí nám vedia o tomto období porozprávať, práve z takej tej pozície tých ľudí, ktorí to naozaj prežili, ktorí boli očitými svedkami...

Ja som...

Toho obdobia.

Ja som z toho obdobia vojnového Slovenského štátu, napísal knihu „Oklamaná mladosť,“ kde líčim... no líčim... česky, že? Cha, cha...

Cha...

Kde opisujem celú mládež... skoro celú mládež, ako išla hlúpo do vojny a ako popadali. Jeden za druhým, na všetkých frontoch Európy. Niektorí vo Francúzsku, niektorí v Juhoslávii, a tak ďalej. To som si dal námahu, že o tých vtedajších súkmeňovcoch som vytiahol, že kde padli a jak padli, a tak ďalej. Takže toto som zhrnul do tej knihy „Oklamaná mladosť.“ Má to dva diely, prvý diel je „Vina,“ kde ukazujem, že bojovali za toho netvora, za toho zločinca Hitlera. A druhý je potom následky tých chudobných, čo tam ostali, ktorí boli potom odvezení do Sovietskeho zväzu na nútené práce, a tak ďalej. Hej. Takže to som tú celú dejinnú udalosť tam dal to tej knihe. No... Môže to byť výstraha pre terajšiu mládež, aby tiež nenaletela zas nejakým... nejakým...

Áno.

Tieto... fanatikom, ktorí by chceli byť viac, ako normálni, obyčajní ľudia.

Presne tak, ako hovoríte. Tak dúfajme, že si tú knižku aj tí mladí ľudia, ktorí ju potrebujú, že sa im dostane do rúk a že si ju prečítajú.

Áno.

Takisto dúfajme, že toto vaše svedectvo bude tiež jedným z tých, kde proste ľudia budú môcť sa poučiť a študovať a teda že to nezapadne, táto história, prachom a ešte sa dostane k ďalším ľuďom, aj tie vaše zážitky a tie vaše spomienky.

Ešte predsa len by som dodal, pozrite sa, napriek tomu, tým všetkým ťažkým udalostiam, a tak ďalej, máme... sme teraz svedkami na Ukrajine, zas to niektorí rozdúchali...

Hej.

A teraz je z toho taký obrovský požiar, aj s tým Krymom, a tak ďalej, sú stále... stále rozbroje, a tak ďalej.

Áno.

Že nedajú si ľudia... nedajú si mladí ľudia povedať, no. No ale to... neriešia to normálnou cestou, ale... ale vzburami a mŕtvolami.

Hej.

Aj tak.

Presne tak. No, bohužiaľ.

No, to by bolo asi všetko. Cha...

Cha...